

АРАЛЬСЬКЕ МОРЕ ШЕВЧЕНКА

А давайте почнемо з Кос-Аралу, бо він настільки знаковий у Шевченковій біографії...

На не таких вже й давніх мапах ми можемо знайти спогад про Аральське море, а з новіших світлин на нас сумовито споглядатимуть покинуті кораблі, які кілька десятиліть тому опинилися на міліні. Може, то сама природа підкидає нам метафору: дивіться, і мертві, і живі, і ненароджені – бо то і з Дніпром таке може статися, і з вами, бо хто ви, українці, без моря Шевченкової суті, без його розлогої глибини?

Про Кос-Арал чув-читав чи не кожен школяр. Як і про Аральську описову експедицію, в якій побував Тарас Шевченко. Знати наче знаємо, та чи вміємо накласти його бачення світу і смислу на реальні картини і реальні смисли сучасності. Міліє Арал, та не маємо права зміліти ми...

Де той травень 1848 року, що тривав до серпня року 1849? Другий рік по арешті. І ось Шевченко - повноправний учасник першої експедиції, мета якої – дослідити фактично невідоме Аральське море. Наш поет був першим художником, який змалював аральські пейзажі. З цієї подорожі він привозить десятки акварелей та вірші, як-от: «І виріс я на чужині...», «Ну що б, здавалося, слова...», «І золотої й дорогої...».

*І небо невмите, і заспані хвилі;
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом?*

Це не тільки про Аральське море, про острів Кос-Арал і про гірку та болісну тугу за втраченою волею, рідною землею та блискучим майбутнім. Це і про нас, нинішніх. Адже на що може сподіватися колишній в'язень? Тільки на те, що все не дарма, немарно, ненапропаще – гіркі думи великого сина бездержавного народу.

Шевченко тоді ще не знав, що час, проведений тут, він згадуватиме згодом як найкращий у своїй десятилітній солдатчині. Не знав, що колись це море зникне, як і острів Кос-Арал. У 60-х роках ХХ ст. він злився із суходолом. А море почало поволі перетворюватися на озеро. Що ж із ним сталося? А те, що може статися з нами... Марнотратне народокористування, коли життєдайні сили народу, як більша частина води з річок, бездумно пропадали по дорозі до гирла історії і просто не потрапляла в море, не ставала тим морем.

Книги – вони теж як море. Пам'ятаєте Франкове «Книги – морська глибина...»? А читання – то немов ріки, що не дають їм зникнути у забутті. То чи є творчість Шевченка для нас морем живим, бурхливим, з вітром, із запахами та відчуттями? Чи вона щось на кшталт майже мертвого Аральського моря? Яке начебто і є, але десь так далеко у пам'яті, що й не варт без нагальної потреби про це згадувати.

Кажуть, що відновлення Аральського моря вимагає чималих інвестицій, кажуть, що науковці регулярно збираються на симпозіуми і радяться, як рятувати. А що робити нам із нашим народом і нашою нацією? Ми теж інвестуємо. Ми встановили 1384 пам'ятників в усьому світі. Ми теж радимося. «Шевченко нецікавий нашим дітям», – тривожимося ми. «Шевченко чужий», – зітхаємо. «Шевченко складний», – сумуємо. «Шевченко депресивний», – стенаємо плечима. І намагаємося розважитися як можемо: вишукуємо біографічні пікантності, одягаємо у світшоти та взуваємо у кросівки, намагаємося здійснити квантові стрибки, після яких Шевченко ввижається нам то Елвісом Преслі, то Фрідою Кало. І ми щиро переконані, що Шевченко зацінів би. Хтозна... Бо це навіть не крапля, котра може порятувати море.

У Шевченка були інші «розваги» та «веселощі»: солдатська мУштра та сумне Аральське море:

*Ти розважав-таки два літа.
Спасибі, друже; похвались,
Що люде і тебе знайшли
І знали, що з тебе зробити.
Прощай же, друже! Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині; в іншим кр[аю],
Не знаю, може, й нагадаю
Нудьгу колишнюю колись!*

Заслання вбивало Шевченка, колись міцного здоров'ям, руйнувало і знищувало: «Під червону шапку, - пише Кониський, - взяли Шевченка веселим, бадьорим, 33-літнім з міцним здоров'ям, з густим руським волоссям. З-під червоної шапки, як мовив Костомаров, вернули його з здоров'ям покаліченим, сивобородого, з головою чисто лисою».

А светри, мотоцикли, гітари, шини, які ми намагаємося припасувати до Шевченка – це ілюзія наближення до поета та художника, містифікація, яку ми собі витворюємо, забуваючи, що його тексти поза канонами високої чи не дуже моди, поза нашим сприйняттям «нудно-ненудно». Вони просто є. Сильні і нестримні, вільні і непередбачувані, немов море, немов вітер. Із присмаком сліз та крові, гіркоти та зятягости. Вони поза часом. Але кожен час буде намагатися вибудувати свій канон і щораз програватиме, адже він безсилий перед справжнім.

Не варто забувати, що кожне покоління намагається Шевченка, ні, навіть не його самого, не його вірші, а його образ, зробити своїм. Ми можемо жонглювати і далі візуалізаціями поета, вихопленими цитатами, але не самими його текстами і не ним самим. Він поза простором, часом, політикою та ідеологією, але не поза нашою українськістю. Тому й геніальний.

Як писав Леонід Ушкалов, «геніїв треба міряти мірилом геніїв, але ж і найбільший геній живе в тому самому «лісі речей», що й звичайна людина. Він народжується і вмирає, любить і ненавидить, сміється й плаче, впадає у відчай і сповнюється надії, про щось говорить, кудись мандрує, бачить якісь сни...» Тому нам так хочеться припасувати його до нашого рівня, бо це ж простіше, аніж піднятися до його. А, як казав колись Іван Дзюба, «Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе». То можливо, коли ми говоримо, що із Шевченком щось не так, це з нами насправді щось не так? Коли говоримо, що Шевченко нецікавий сучасникам, може, це ми нецікаві та неглибокі?

Сьогодні вихідний. У Шевченковій Україні таке буває раз у 7 років. І не через те, що то уродини великого чоловіка, а через те, що 8 березня припало на неділю. І аж тут я хочу запитати: чи діждемося Вашингтона з новим і праведним законом?

Канонізований Шевченко зручний. Він комфортний. В отій своїй шапці. З правильно підібраними цитатами та сценаріями святкувань шевченківських днів.

А є ще незручний Шевченко. Той, що намагався одягатися за тогочасною модою, той, що писав панночкам милі слова в альбоми, той що був затятим театралом. Той, який у залі петербурзького Пасажу читав українською мовою «Думи мої, думи мої», уривок із «Гайдамаків», «Садок вишневий коло хати...», а такий захват, з яким його читання зустріли, за словами одного з очевидців, «буває хіба що в італійській опері». Той, якому заборонили писати. Той, що звертався у листах до впливових знайомих із проханням поклопотатися, щоб йому дозволили писати бодай портрети та пейзажі. Той, хто із заслання писав, як прикипів душею до маленької трирічної дитини, як це дитя полюбило його, як болісно він пережив смерть свого маленького друга, як приходить до нього на ранню могилку, кладе квіти і плаче. Той, що з гіркотою констатував:

І день іде, і ніч іде.

І голову схопивши в руки,

Дивуєшся, чому не йде

Апостол правди і науки!

Той, кому нікуди було тікати і ніде було шукати свободи. Той, хто розумів, що він не вирветься ні з історії свого роду, ні з історії своєї держави (тому і просив, щоб надіслали йому у Ново-Петровське укріплення літопис Самійла Величка).

І я собі думаю: що буде, якщо ми почнемо читати нормально Шевченка, по-справжньому, не минаючи ні титла, ні коми? От просто розгорнемо «Кобзар»,

«Щоденник», листування, сядемо і почнемо читати. Що ми там знайдемо? Відкриття ж не завжди приємні та зручні. Ех, якби ж ми вчилися так, як треба...

Шевченко взаємодоповнюючий. У картинах, віршах, листах, щоденникових записах, повістях. Але вже, мабуть, варто шукати не автобіографізму, а універсалій: Україна, Бог, свобода. Його Україна – це і садок вишневий, і щаслива мати з дитяточком, і боса Катерина у завір'юсі, і гайдамаки, і сліпий кобзар, і наймичка Ганна, і безіменна дівчина, що божеволіє від кохання, і та Україна, що доборолася до самого краю. Його Бог – це вічна суперечка та пошук, питання без відповідей, віднайдення у Святому Письмі слова-зцілення та слова-неспокою. Його свобода – крихка, непевна, болюча і вразлива, але – свобода. 1839 року в листі до брата Шевченко писав: «живу, вчусь, нікому не кланяюсь, нікого не боюсь, окрім Бога, - велике щастя бути вільною людиною, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить».

Максим Стріха говорив: «Арал повинен бути для нас нагадуванням-пересторогою: що може статися з народом, коли його долю вирішують із чужих «високих кабінетів»...»

Хочеться додати: Аральське море повинно стати нагадуванням про те, якою важливою є свобода, якою необхідною вона є, як ми іноді її не цінуємо, а потім платимо життям за неї. Але не треба ставитися до нашої свободи, як до їхнього Аралу, бо якось так виходить, що наша свобода стає нам чужою і далекою. Також це море повинно нагадати, що буде зі справжньою літературою, якщо незважати і забувати, якщо говорити, але не читати, якщо заховати за думконепробивне скло – так, щоб жодної порошокинки, жодної емоції, жодного дотику, - те, що ховати не можна. Поезія «висихає», якщо до неї не торкатися, поет помирає, якщо про нього забувати. А поезія Шевченка занадто важлива, аби залишатися в архівах пам'яті. Вона ж немов море – живе і нестримне.

Кажуть, що Арал поволі починає відновлюватися. Вірю, що й наш Шевченко відновлюватиметься із кожним поколінням, яке шукатиме своїх смислів в його творах, писаних тоді, коли Аральське море ще було живим. Вірю, що прийде покоління, котре від ритуального поклоніння щодев'ятого березня почне пізнавати Шевченка усі 365 днів щороку і високосного теж, адже він на сторожі коло нас поставив слово.

Не думаю, що ми колись повернемося у Галичину 30-х років минулого століття, де у кожній хаті між іконами висіли портрети Шевченка та Франка, коли зачитаний «Кобзар» передавався від родини до родини, навіть від покоління до покоління, але ми не повинні забувати Шевченковий каземат, Кос-Арал, Орську фортецю, Ново-Петровське укріплення, пізніші розстрільні 30-ті, дисидентські 60-ті минулого століття – ті часи, коли поет-в'язень стає сумною нормою української літератури та суспільства. Залишається тільки обговорити спосіб запам'ятовування.

Флешки, жорсткі диски у цьому контексті безсилі, всесильними є тільки людські, наші з вами, серця.